

Essay

Mensen en dingen zijn aan elkaar uitgeleverd

Warna Oosterbaan

woosterbaan@gmail.com

Ik denk niet dat ik dat had bedacht als ik de boeken en artikelen van Bruno Latour niet had gelezen. Want het is een aanstekelijk genre, die oneerbiedige, vrolijke, maar tegelijk grondige redeneertrant van de Franse ... ja wat, filosoof, antropoloog, socioloog? In ieder geval, toen ik dat Amsterdamse restaurant betrad, kwam ik erop. Ze hadden een open keuken, je zag de koks heen en weer lopen, met hun pannen schudden en de borden opmaken. Het meubilair was uit scholen en kantoren gehaald. Om de houten tafels stonden stijliconen van de jaren zestig, stoelen van Friso Kramer, zo nu en dan afgewisseld met kantoorstoelen die ooit door Wim Rietveld waren ontworpen. Dat wist ik toevallig, maar ik denk niet dat veel restaurantbezoekers daarvan op de hoogte waren. De vloer bestond uit ruwhouten planken die door veelvuldig gebruik glad en donker waren geworden. Langs het plafond liepen glimmende buizen, aan dikke kabels hingen lampen die in een eerder leven een fabriekshal hadden verlicht. Aan de tafels zaten mensen van een jaar of veertig, informeel maar verzorgd gekleed, goed opgeleid zo te zien (het blijft interessant dat je dat kunt zien) en in druk en opgewekt gesprek. Geen gezinnen.

Hoe was die selectie tot stand gekomen? Stond er een portier bij de ingang die elke bezoeker van top tot teen opnam en sommigen toegang verleende en anderen niet? Nee, dat was niet nodig, die taak was – en toen kwam ik erop – *gedelegeerd*. Aan de inrichting van

---

het etablissement. Een toevallige bezoeker die door de ramen een blik naar binnen werpt, of de deur opendoet, ziet meteen aan die stoelen, die tafels en die lampen voor wie dit restaurant bedoeld is – en voor wie niet.

Dat ‘gedelegeerd’ is een typisch Latourwoord. En hij gebruikt het bij voorkeur voor verrichtingen die eerder tot het takenpakket van mensen behoorden, maar nu door een ding worden verzorgd. Een sprekend voorbeeld is de verkeersdrempel. In het Frans wordt die wel aangeduid als *dos d’âne* (ezelsrug), of nog mooier als *gendarme couché* (slapende politieagent). Want het werk dat de verkeersdrempel verricht heeft hetzelfde resultaat als de zichtbare aanwezigheid van een politieagent: de automobilist matigt zijn snelheid. Niet omdat hij van mening is dat je je maar het beste aan de wet kunt houden of omdat hij op die manier de verkeersveiligheid dient, maar omdat hij de schokbrekers en de onderkant van zijn auto wil sparen. De handeling is, zegt Latour, ‘getransleerd’, dat wil zeggen vertaald en verplaatst naar een paar auto-onderdelen.

Op soortgelijke manier werkt de klomp metaal die in veel hotels aan de sleutel van je kamer hangt. Die zit daar omdat de andere methoden die tot doel hadden te verhinderen dat de gasten die sleutel per ongeluk mee naar huis nemen niet werkten: briefjes en bordjes, mededelingen als ‘Gelieve de sleutels hier af te geven’. Nu is dat verzoek getransleerd naar die klomp ijzer, en dat werkt wél, want niemand heeft zin zo’n stuk metaal in zijn broekzak mee te dragen.

Latour heeft in een aantal artikelen mooie voorbeelden van dit soort translaties opgevoerd. Zoals de Berlijnse sleutel, een sleutel met twee baarden. Een staafje ijzer met aan elke kant zo’n plat stukje met groeven en uitsparingen dat in een slot past. Hij ziet eruit als een productiefout, maar eens was hij een normale verschijning in de broekzak van talloze Berlijners. Nu zijn er nog een paar honderd in gebruik. Met zo’n sleutel kreeg je toegang tot de gemeenschappelijke binnentuin van een wooncomplex. Je duwde de sleutel in het sleutelgat, je draaide hem een kwartslag en de deur ging open. Je kreeg de sleutel er alleen niet meer uit. Je moest hem door het sleutelgat heen duwen, totdat hij er aan de andere kant van de deur weer uit kwam. Pas als je aan de tuinkant de dichte deur weer achter je had gesloten en de sleutel weer had omgedraaid, kon je hem eruit nemen. Zo voorkwam de sleutel iets wat vergeetachtige mensen nalieten en waar conciërges vaak tevergeefs op aandrongen: dat die gemeenschappelijke deur werd afgesloten.

Deze en andere voorbeelden (Latour heeft ook beschouwingen gewijd aan kattenluikjes, autogordels en deurdrangers) zijn allemaal illustraties van zijn stelling dat het een primitief idee is om te denken dat de samenleving alleen uit mensen bestaat. Latour laat steeds zien hoe eigenschappen van de dingen en gedragingen van mensen in elkaar grijpen en op elkaars handelingen anticiperen. Ze vormen een netwerk waarin zowel mensen als niet-mensen hun invloed doen gelden. In de behandeling van Latour is aan de autogordel ‘de verloren gegane moraal van de be-

---

stuurder' gedelegeerd. Hij mag niet te hard rijden, hij doet het toch en hij beschermt zichzelf in geval van een ongeluk. Maar ook dat is niet voldoende, want als je het geheel aan de automobilisten overlaat, vergeten ze dat ze zich willen beschermen tegen een onvoorzichtige versie van zichzelf. Daarom treedt de auto zelf op. Hij laat de automobilist kiezen: óf je rijdt door zonder gordel en je trotseert het geflikker van waarschuwinglampjes en het gepiep dat uit het dashboard komt, óf je doet je gordel om. In de gordel zelf zijn allerlei subtiele actieprogramma's 'ingeschreven' – ook een typisch Latourwoord. De gordel moet de bestuurder in een ijzeren greep nemen als die in een fractie van een seconde van tachtig kilometer per uur naar stilstand wordt afgeremd, maar moet óók soepel met hem meebewegen als hij iets uit het handschoenenkastje wil pakken. De gordel moet onwrikbaar vast zitten als het tot een botsing komt, maar moet óók gemakkelijk kunnen worden losgeklikt als de bestuurder ondersteboven in zijn vernielde cabine hangt. In de autogordel is een ethisch principe ingeschreven: gij zult uzelf niet doden in geval van een ongeluk, en dat dat lukt is te danken aan de inspanningen van technici en ontwerpers, aan de programma's en anti-programma's die in de gordel zijn ingeschreven.

Sociologen, zegt Latour, hebben weinig oog voor het aandeel van niet-mensen in dit soort netwerken. En daarom zijn hun theorieën slecht in staat te verklaren waarom zoiets als een samenleving mogelijk is. Net als de natuurkundigen die bij hun verklaringen van de stabiliteit van het heelal kampen met ontbrekende materie, worden sociologen in hun theorieën geteisterd door iets wat ontbreekt, iets dat ons allen samenbindt – ik geef het maar even weer zoals Latour het zelf zegt. Sociologen zoeken naar strenge morele wetten en stevige sociale verbanden, maar alles wat ze vinden zijn 'zachte mensen en zwakke moraliteiten', en dat is niet genoeg. Maar ze kijken niet goed, vindt Latour. Ze moeten af van hun exclusieve aandacht voor mensen, en ook naar niet-mensen kijken. Naar dingen. Die kloppen aan de deur van de sociologie, ze vragen om een plaats in de verklaringsmodellen.

Tot zover Latour. Hij reikt een brevet van onvermogen aan de sociologen uit, en hij geeft ook een richtlijn waarmee ze hun leven kunnen beteren. Zit daar wat in? Ten eerste dat verwijt – dat sociologen niet kunnen verklaren waardoor de samenleving mogelijk is. Je zou erop kunnen reageren door te zeggen dat sociologen vanaf het begin van hun discipline met niets anders bezig zijn geweest dan met het zoeken naar antwoorden op die vraag. Begrippen als normen, waarden, cultuur en instituties zijn in het leven geroepen om de stabiliteit van menselijke samenlevingsvormen te onderzoeken en te verklaren, en bij de analyse van sociale verandering hebben ze ook hun diensten bewezen. Het zijn begrippen met een enorme reikwijdte en een grote attenderende kracht, en dat ze nuttig zijn wordt wel bewezen door het feit dat ze diep zijn doorgedrongen in het dagelijkse taalgebruik. Het is moeilijk voorstelbaar dat je iets zinnigs over de samenleving zou kunnen zeggen als je die begrippen niet had. Dat sociologen niet in staat zijn alle gedrag te verklaren – of om dat te voorspellen – dat is waar; maar ja, de samenleving is nu eenmaal ingewikkeld, in

---

voortdurende ontwikkeling en niet de geringste complicatie is dat sociologen zelf deel uitmaken van de samenleving die ze bestuderen.

En dan die remedie. Zou de sociologie een reuzensprong maken als er in de theorie plaats wordt gemaakt voor niet-mensen? De voorbeelden die Latour uitwerkt zijn beeldend en overtuigend, maar bestaat de samenleving niet uit meer dan de netwerken die we met kattenluikjes, deuren en auto's vormen? Dat is natuurlijk zo, en onderzoek dat met behulp van actor- network theorie is verricht, heeft ook laten zien dat het bij de studie van allerlei sociale processen de moeite waard is ook aandacht te besteden aan niet-mensen: instrumenten, bestanden, tekeningen, microben, huizen. Maar dat de sociologie een *quantum leap* zou doormaken als je Latours advies ter harte neemt – ik waag het te betwijfelen.

Toch blijft dat pleidooi van Latour je bij als je er eenmaal kennis van hebt genomen. Dat komt in de eerste plaats door het feit dat de samenleving steeds technologischer wordt. En hoe je dat proces ook omschrijft, één ding staat vast: dat gaat gepaard met de opmars van steeds meer dingen. Dingen die ook steeds vaker een programma in zich hebben: datacentrales, zelfrijdende auto's, klimaatregelingen. Die programma's zijn er door mensen in gestopt, maar de acties manifesteren zich ook nog nadat de ontwerpers al lang iets anders zijn gaan doen. De acties komen van de dingen zelf.

Daar komt nog iets bij: vaak blijkt dat die dingen zich niet geheel gedragen zoals de ontwerpers het hadden bedoeld. Onbedoelde gevolgen, sociologen kennen dat fenomeen maar al te goed. Op zo'n moment zie je opeens iets dat ook al tot de kernbegrippen van de sociologie behoort: relatieve autonomie, weerbarstigheid die zich niet zomaar laat wegdeneren. Een plastic boodschappentasje is handig om even een paar sinaasappels in te vervoeren, maar dat het materiaal van dat tasje nog eeuwenlang in het milieu kan voortleven, dat was niet bedoeld, ook niet voorzien en moeilijk ongedaan te maken. Die weerbarstigheid, dat vermogen van dingen om lang door te leven leidt er ook toe dat dingen een heel specifieke bijdrage aan ons bestaan leveren: ze zorgen voor stabiliteit. Denk de dingen maar eens weg, zegt Latour, en kijk dan wat er van de samenleving overblijft. Zonder dingen gaat het niet.

De Noorse archeoloog Bjørnar Olsen maakt in *In Defense of Things* (2010) die stabiliserende werking van dingen tot een hoofdpunt van zijn boek. 'Things make history slow', zegt hij, en zo is het. Je kunt proberen de samenleving radicaal te veranderen, maar je moet het wel stellen met de distributiecentra, wegen, bruggen, gebouwen en huizen die van de vorige versie van de samenleving dateren. Hoe belangrijk die zijn en hoe stabiliserend die werken, kan niemand ontgaan die het nieuws volgt. De aardbevingen in Turkije en Syrië en de oorlog in Oekraïne verwoestten niet alleen de fysieke omgeving zelf, ze vernietigden ook de ontelbare routines die de bewoners met de objecten daarin hadden opgebouwd. In die nu vernietigde huizen konden ze blindelings hun weg vinden, ze kenden de plaats van de lichtknopjes, de deurhendels, ze wisten in welk laatje de reservesleutels lagen. Dat dit nu niet

---

meer kan, draagt in niet geringe mate bij aan hun toch al immense ontredde-
ding.

Dingen en mensen zijn aan elkaar uitgeleverd en sociologen zouden er goed aan
doen die onderlinge afhankelijkheid meer in hun beschouwingen te betrekken –
daar heeft Latour mij van overtuigd.

Literatuur

Latour B (1992) Where Are the Missing Masses? The Sociology of a Few Mundane Artifacts. In: Bijker WE en Law J (red) *Shaping Technology/Building Society: Studies in Sociotechnical Change*. Cambridge: MIT Press, pp 151–178.

Latour B (1997) *De Berlijnse sleutel en andere lessen van een liefhebber van wetenschap en techniek*. Amsterdam: Van Gennep.

Olsen B (2010) *In Defense of Things. Archaeology and the Ontology of Objects*. Lanham: AltaMira.

Over de auteur

Warna Oosterbaan is socioloog en journalist. In 2021 publiceerde hij *Het leven van dingen. Wat wij met dingen doen en zij met ons* (Amsterdam: Atlas Contact).